

REIVINDICACIÓ DE SANT ESTEVE DE CASTELLET COM A ANTIGA CRUÏLLA DE CAMINS

MIQUEL VIVES I TORT

Sant Esteve de Castellet, situat a la confluència de la riera d'Estalella amb el riu de Foix, és un lloc que conserva vestigis d'ocupació d'èpoques molt diverses: un mil·liari del Baix Imperi, un ara d'altar de principis del segle X, una església romànica, un pont minúscul, un molí fariner, etc., per la qual cosa apareix sovint en estudis i monografies, però no s'ha emprès mai un estudi exhaustiu del lloc. En aquest article proposem una revalorització de l'indret basant-nos en l'estudi dels camins tradicionals, la documentació medieval i la topografia de l'entorn; les quals fan suposar que fou en època romana un important centre de comunicacions, potser sobre la mateixa via Augusta, i que, en el trasbals que va suposar l'ocupació del Penedès pel Comtat de Barcelona, entre els segles X i XII van canviar els centres de poder i la xarxa viària que els connectava va abandonar el lloc, el qual va entrar en una decadència irreparable.

REIVINDICACIÓ DE SANT ESTEVE DE CASTELLET COM A ANTIGA CRUÏLLA DE CAMINS

El present treball forma part d'un programa d'investigació arqueològica del territori, en el qual es pren com a base de treball l'estudi del paisatge integrat, entès en la seva globalitat, i no pas el conjunt dels jaciments individuals que es troben en la zona.

Els aspectes principals que en ell es valoren, a més dels ja clàssics en arqueologia, com l'anàlisi dels materials, la disposició estratigràfica i els vestigis arquitectònics i d'estructures, són els següents: en primer lloc l'anàlisi de l'evolució del medi natural, tant el biòtic (formacions vegetals, paleoetnobotànica, etc.) com l'abiòtic (el nivell freàtic, l'erosió, etc.); la toponímia, sobretot la micro-toponímia; la documentació històrica, amb especial atenció al lloc concret que ha generat cada document o en fa referència, i la camineria, que és un fidel reflex tant dels nuclis de poblament als quals uneix, com dels mitjans de transport que s'utilitzen.

En el decurs de la investigació i a l'aplicar aquesta metodologia en un territori que comprèn la part de la depressió Prelitoral compresa entre el Llobregat i el Baix Penedès, s'han individualitzat alguns indrets que antigament podien ser importants, però que ara, almenys en alguns casos, resten completament oblidats. Un exemple d'això creiem que és Sant Esteve de Castellet.

D'aquest lloc, primerament caldria reivindicar-ne el nom. Sant

Esteve de Castellet és un petit caseriu del terme de Castellet i la Gornal on hi ha una bonica església romànica del segle XII al voltant de la qual s'ha localitzat un important jaciment romà: una necròpoli amb epigrafia i un miliari d'època de Julià l'Apòstata. També hi ha un pontet, enigmàtic tant per les seves petites dimensions, com per la funció i fins i tot per la datació.

Si l'església s'anomena Sant Esteve de Castellet, al miliari se li diu de les Masuques, i l'indret també és conegut com Sant Esteve de les Masuques, Sant Esteve de Can Llopart i el Molí de Can Llopart. La multiplicitat de noms ja indica una falta d'acord a l'hora de valorar el lloc: cada especialista que ha estudiat un aspecte concret li ha donat el seu.

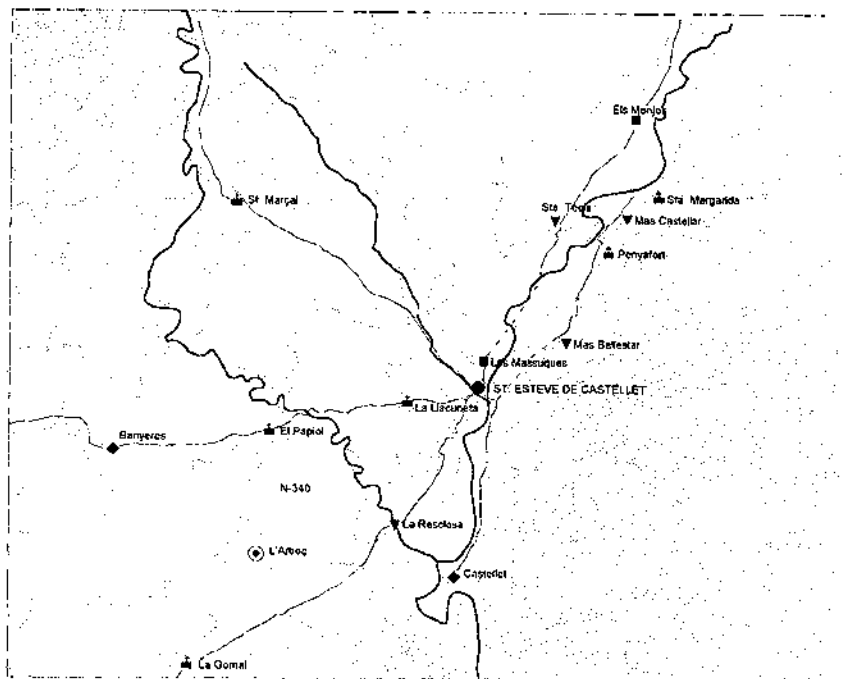
Proposem unificar criteris i donar a tot el conjunt un únic nom, el de Sant Esteve de Castellet. Aquest és documentat des del segle X (976) [LORAC, 1992] amb els qualificatius de "palatio", "villa" i parròquia; és segurament anterior al del castell de Castellet, que, a més, és esmentat al principi com a "castell de Sant Esteve" [Rius, 1945].

A més de les mencions documentals i les restes romanes, la importància del lloc es fa palesa per la troballa d'una ara d'altar amb grafit gravats on es troba el nom de l'abat Donadeu de Sant Cugat (904 -917), que fou segurament l'autoritat eclesiàstica que va fer edificar la primitiva església [PLADEVALL, 1992].

Joan Ainaud de Lasarte, en un article titulat "L'abat Donadeu, fundador d'esglésies" [AINAUD, 1962], dóna una explicació molt coherent del fet, tot lligant-lo a una primera repoblació comtal del Penedès. En destaca tres fets, tots tres poc posteriors a la mort del comte Guifré el Pilós (897):

- a) La donació a Sant Cugat de les tres esglésies del castell de Cervelló: Santa Creu, Sant Silvestre i Santa Leda.
- b) La restauració comtal de la ciutat d'Olèrdola.
- c) La restauració, també per Sant Cugat, de Sant Esteve de Castellet.

Potser fóra millor, en comptes de repoblació, parlar de reorganització o de reestructuració del territori, però el fet és que entre els llocs claus inicials d'aquesta intervenció del comtat de Barcelona al Penedès,

Xarxa de camins antics a l'entorn de Sant Esteve de Castellet.

s'hi troba el lloc de Sant Esteve. La restauració és evident que va fracassar: de l'església suposadament bastida per l'abat Donadeu no en queda res, excepte l'ara. L'edifici actual, romànic, data probablement del final del segle XII o començament del XIII [ADELL, 1992].

D'altra banda, la documentació demostra un desplaçament del centre de poder des de la plana a les zones altes, on apareix el castell de Castellet com a centre d'un demarcació castellera. Malgrat tot Sant Esteve va restar durant molt de temps com a parròquia única del terme del castell de Castellet.

Establerts aquests fets, es plantegen diverses qüestions que poden ser de gran interès per conèixer la història del lloc. Primer, les raons per les quals es va triar un lloc tan desprotegit com Sant Esteve com a nucli inicial del repoblament. Però també, per què una vegada consolidada la demarcació territorial centrada ara al castell de Castellet, el centre religiós es mantenia a Sant Esteve i, finalment, per què es va produir després un lent i continuat declivi que ha arribat fins a l'actualitat.

La nostra hipòtesi és que el lloc era una cruïlla important en època romana i que el lloc mantenia encara, després de la reocupació, unes característiques i una tradició que va trigar molt en perdre's.

De la prospecció sobre el terreny, amb ajuda de cartografia i documentació antiga, s'ha observat que es tracta d'un indret molt transformat: hi ha una bassa colmatada, que segurament pertanyia a un molí; s'ha terraplenat l'espai de davant de la masia; s'han eixamplat i modificat els camins d'accés, etc. Malgrat tot es poden observar restes de no menys de cinc antics camins que conflüen al costat del petit turó on es troba l'església, precisament on l'interfluvi entre el riu de Foix i la riera d'Estalella forma un petit coll; en el mapa adjunt es poden veure:

- a) El camí d'accés des de les Masuques on, en direcció contrària, hi ha restes que demostren que abans passava a gual el riu de Foix i porta fins el jaciment romà de la Paret de Santa Tecla. Si es confirmés que aquest lloc correspon al de les "parietes antiquas que dicunt monetarias" del document 140 del Cartulari de Sant Cugat [Rius, 1945], seria molt probable que fos un dels trams de la via Augusta.

- b) La continuació cap al W pot fer-se pel camí (o potser carrerada) que va a la Resclosa (potser d'origen romà?) sota el Corral d'en Rafeques, i segueix pel Soler Roig, la Gornal i Santa Oliva.
- c) Més directa encara és la continuació cap a la Llacuneta, camí documentat al Cartulari al segle XI, la continuació del qual es pot seguir pel Papiol, Banyeres i la Bisbat: Podria ser un camí romà que pel coll de Santa Cristina i Montblanc arribaria a Lleida seguint un itinerari paral·lel a l'actual autopista.
- d) Un altre camí travessava el riu Foix a sota mateix de l'església, on hi ha les restes d'un antic pont de maons i un gual encimentat que enllaça, a l'altra banda del riu, amb l'actual camí que duu a Torrelletes i Castellet. Però des d'aquí, en direcció contrària, també es pot arribar a Can Vicenç, on hi ha restes d'un empedrat antic, i seguir fins a Mas Bellestar, on hi ha uns jaciments romans. La continuació del camí porta fins a Santa Margarida del Penedès i a Olerdola.
- e) Finalment, seguint per la riera d'Estalella amunt, un camí carreter passa pel costat del turó de Muntanyans i arriba a Sant Marçal i a Castellví de la Marca.

Amb aquests elements, potser caldria donar una nova valoració a la presència del petit pont i, sobretot, a la del mil·liari de Julià l'Apòstata, que Giró Romeu [GIRÓ, 1950] va situar en una via secundària, però que si, com creiem, és cert que alguns dels camins esmentats formaven part de la xarxa romana principal de camins, podem afirmar amb bastant grau de certesa que es trobava "in situ" i en un important nus de comunicacions; segurament sobre la pròpia via Augusta.

Si a l'inici del segle X el lloc de Sant Esteve de Castellet era un indret molt important, és lícit pensar que era per la seva pervivència com a lloc estratègic, que controlava el pas més fàcil i directe entre l'Alt i el Baix Penedès. Això explicaria la seva elecció com a lloc inicial de la reocupació de la zona; però a la vegada la seva pobresa defensiva explica també la seva decadència posterior. Els dos segles i mig que van seguir a la seva restauració van contemplar moltes lluites i expedicions guerreres entre el comtat de Barcelona d'una banda i el califat primer i les primeres taifes després.

El símbol de l'ocupació d'un territori va passar a ser el castell. Encimbellat dalt d'una altura estava pitjor comunicat, però era molt difícil d'expugnar, amb la qual cosa permetia una defensa ferma i un control igualment ferm del terreny del voltant, mentre que els establiments de la plana restaven destruïts una i altra vegada.

Una última observació pot explicar més clarament la definitiva pèrdua d'importància del lloc. S'ha convertit ja en un tòpic parlar d'una alternança en l'ocupació entre el pla i la muntanya en les èpoques ibèrica, romana i alt-medieval. Molts castells es troben emplaçats sobre antics jaciments ibèrics; per contra, la majoria de jaciments romans es troben al pla. Això s'ha interpretat en el sentit que en èpoques d'inseguretat pública la població es refugiava a les muntanyes i en èpoques de pau s'establia a les planes, llocs més abundosos en recursos.

Aquest esquema el considerem bàsicament vàlid; però en aquest cas, i en altres de semblants, caldria perllongar-lo en el temps. Segurament és cert que el castell de Castellet va substituir a Sant Esteve (el nom de "castell de Sant Esteve" que se li atorga en ocasions és prou explícit) com a centre del poder polític i, sobretot, militar. Però aquest trasllat del pla a la muntanya va ser efímer.

A partir del segle XII les circumstàncies canvien. Segurament per una consolidació de l'autoritat pública i la reactivació econòmica, els centres de poder retornen al pla, ara sota la protecció reial. Així, Vilafranca prospera enfront d'Olièrdola; Sant Sadurní d'Anoia ho fa per sobre Subirats, i l'Arboç supera Castellet. I no són casos especials: passa el mateix a Igualada, Capellades, Martorell o el Vendrell. És el renaixement de les viles que, dedicades preferentment al comerç, aniran rebent privilegis reials: mercat, fires, franqueses de diferents tipus s'esmunyiran de l'autoritat feudal per engrandir les viles que, a la llarga, seran els elements que estructuraran el territori a Catalunya fins a l'època actual.

Una característica és comuna a quasi totes aquestes "viles noves": quasi bé cap d'elles té arrels antigues. Són indrets nous, sense vestigis anteriors, diferents als antics llocs d'ocupació romana. És a dir, el desplaçament plana-muntanya-plana no és un moviment simètric. Hi ha uns llocs importants, vertebradors del territori, anteriors al segle X, que són segurament creats a l'època romana, i uns altres, posteriors al segle XII, que són els que han arribat fins a nosaltres.

Amb l'aparició d'aquests nous nuclis va canviar també tota la xarxa de comunicacions. Van obrir-se noves vies que els unien directament i marginaven els establiments anteriors. La nova carretera entre Vilafranca del Penedès i l'Arboç ja no passa per Sant Esteve de Castellet, que resta definitivament apartat de la xarxa principal.

A partir d'aquest moment, la seva importància decau. Acaben les referències a "villa" o "palatio" i passa de ser parròquia a sufragània. Almenys des del segle XIII el lloc és un petit nucli de població dels Masdovelles, família important tant a l'Arboç com a Vilafranca (potser el mateix nom "Masdovelles" sigui una referència al passat, del mateix tipus que l'evolució "Riudovella < Robore vetula" que proposa Joan Coromines: podria ser alguna cosa semblant a "Mansio Vetula > Masdovella" [COROMINES, 1995]).

Finalment, ni això: tan sols una església romànica al costat d'una masia, amb un pontet de difícil datació; conjunt al qual cada especialista anomena d'una manera diferent. I com que tenir massa noms és quasi bé com no tenir-ne cap, i com que allò que no té nom és com si no existís, del passat de Sant Esteve de Castellet gairebé no en resta memòria.

BIBLIOGRAFIA

- AINAUD DE LASARTE, Joan. "L'abat Donadeu de Sant Cugat, restaurador d'esglésies", a *Analecta Montserratensia*, volum IX (Miscel·lània Anselm M. Albareda; I) Abadia de Montserrat. 1962.
- COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae*. Curial Edicions / La Caixa. 1995.
- GIRÓ ROMEU, Pere. "Identificación de algunas vías romanas en el Penedès", en *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedès y la Conca d'Òdena*. Martorell. 1952.
- PALLÍ AGUILERA, Frederic. *La vía Augusta en Cataluña*. Universitat Autònoma de Barcelona. 1985.
- PLADEVALL, Antoni (director), ADELL, J. A., LLORACH, S. et alii: *Catalunya romànica*. Volum XIX. Enciclopèdia Catalana. Barcelona. 1992.
- RIUS, Josep. *El Cartulario de San Cugat*. 3 volums. CSIC. Barcelona. 1945-1947.